

के'सागर यांच्या
प्रदीर्घ लेखनानुभवातून
अन् अव्याहत व्यासंगातून
साकारलेल्या संदर्भाची
सहावी सुधारित व विस्तारित आवृत्ती

TET संपूर्ण मार्गदर्शक

डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीचे संस्थापक सदस्य

बाल गंगाधर टिळक महादेवराव नामजोशी

विष्णुशस्त्री चिपळूणकर

गो. ग. आगरकर

वामनराव आपटे

हे लक्षात ठेवा!

- (१) टिळक व आगरकर तुरुंगात असताना व्ही. एस. आपटे व एम. बी. नामजोशी यांनी केसरी व मराठा वृत्तपत्राचे कार्य सुरु ठेवले होते.
- (२) डोंगरीच्या तुरुंगात टिळक व आगरकर असताना त्यांचे वकिलपत्र फिरोजशहा मेहता आणि काशीनाथपंत तेलंग यांनी घेतले होते.
- (३) आगरकरांच्या ‘सुधारक’ साप्ताहिकाचे ब्रीदवाक्य ‘इष्ट असेल ते बोलणार व साध्य असेल ते करणार’ हे होते.
- (४) १६ डिसेंबर, १८८४ रोजी संमतीवय विधेयकावर आगरकरांनी केसरीमधून लिहिलेला ‘वादे वादे जायते तत्त्वबोधः’ हा लेख खूप गाजला होता.
- (५) स्पेन्सर, मिल, गिबन, रसो, व्हॉल्टेअर इत्यादी लेखकांच्या विचारांचा आगरकरांवर मूलगामी प्रभाव होता.
- (६) आगरकर ‘केसरी’चे पहिले संपादक, डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीचे आजीव सभासद आणि फर्गसन कॉलेजचे प्राचार्य होते.

(७) इ. स. १८९२ ते त्यांच्या मृत्युपर्यंत म्हणजेच इ. स. १८९५ पर्यंत ते फर्गसन कॉलेजचे प्राचार्य होते.

(८) चातुर्वर्ण्य, कर्मसिद्धान्त, पुनर्जन्माची कल्पना, दैववाद, मूर्तिपूजा इत्यादी दोषांचा निषेध आगरकरांनी स्पष्टपणे केला. अंथश्रद्धा व कालबाह्य रूढी यांवर त्यांनी प्रखर प्रहार केला.

(९) १२ नोव्हेंबर, १८८१ पासून लोकमान्यांच्या केसरीच्या दीड हजार प्रती खपू लागल्या. देशी भाषेतले सर्वांत जास्त खपाचे वृत्तपत्र म्हणून मुंबई सरकारने केसरीची दखल घेतली होती.

(१०) २४ जानेवारी, १८८२ ते २१ फेब्रुवारी १८८२ या काळात मुद्रण स्वातंत्र्याची महती सांगणारी लेखमाला केसरीत प्रसिद्ध झाली होती.

(११) १ जानेवारी, १८८० रोजी पुण्याच्या बुधवार पेठेतील मोरोबादादा फडणिसांच्या ऐसपैस वाड्यात न्यू इंग्लिश स्कूल सुरु करण्यात आले.

(१२) १ जानेवारी, १८८३ पासून न्यू इंग्लिश स्कूल पुण्याच्या शनिवार पेठेतील विष्णु महादेव गढे यांच्या वाड्यात हलविण्यात आले.

(१३) आगरकरांनी मुलींना फक्त लिहिणे-वाचणे, तेरीज-बेरीज, भूगोल-खगोल एवढेच न शिकवता मुंबई विद्यापीठाच्या मॅट्रिकच्या परीक्षेला आवश्यक असत ते सर्व विषय शिकवावेत, असे जोरदार प्रतिपादन केले होते. आगरकरांनी केसरीचे संपादकत्व सोडले तेव्हा फीमेल हाय-स्कूलमधील अभ्यासक्रम कसा असावा हाही टिळक आगरकरांमधील वादाचा एक मुद्दा होता.

—महाराष्ट्रातील समाजसुधारक मुद्देनिहाय परामर्श - डॉ. अनिरुद्ध या पुस्तकातून उद्धृत

IBPS स्पेशल

TET

गतवर्षीच्या
प्रश्नपत्रिका
उत्तरांसह

संपूर्ण मार्गदर्शक

पेपर पहिला व
पेपर दुसरा

सुधारित
आवृत्ती **६** की

लेखन-संपादन-संस्करण
के'सागर

K'Sagar
PUBLICATIONS

Published By

Sau. Shobhadevi Kshirsagar

K'Sagar Publications

'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhukhi Maruti Temple,
Pune - 411 030

โทรศัพท์ : 24450125, 24455435

แฟกซ์ : 9823118810

Email : customer@ksagar.com
sales@ksagar.com
website : www.ksagar.com

© K'Sagar Publications, Pune : 2014
Thoroughly Revised Sixth Edition : 2024

The name K'Sagar is registered
under the trade marks Act, 1999

Printed at

A. R. Printers

Mangalwar Peth, Pune.

Typesetting

K'Sagar Publications, Pune

Cover Design

K'Sagar Publications, Pune

Price : ₹ 645/-

K'Sagar Book Centre

Nutan Classic, 639, Narayan Peth, Appa Balwant Chowk, Pune - 411 030. โทร (020) 24453065 / 9823121395 / 9545567862 / 63

K'Sagar's House of Books

Satya-ganesh Sankul, (Saraswati Nivas) 122,
Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411 002. โทร (020) 24465650, 9923810566

K'Sagar's House of Books

39/1, Durga Chambers, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411 002 โทร (020) 24483166
9923906500 / 8087722277

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

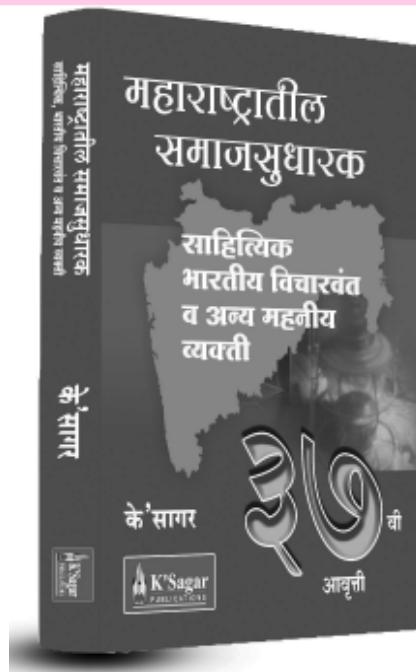
(१) छत्रपती शिवरायांविषयी महात्मा फुले यांना नितान्त आदर होता. शिवरायांना तर ते बहुजन समाजाचे दैवतच मानीत. जून, १८६९ मध्ये रायगडावरील शिवरायांच्या समाधीचा जीर्णोद्धार करून त्यांनी एक प्रकारे शिवरायांविषयी असलेला त्यांचा आदरभावच व्यक्त केला. सन १८६९ मध्ये त्यांनी लिहिलेला 'छत्रपती शिवाजीराजे भोसले यांचा पवाडा' प्रसिद्ध आहे.

(२) महात्मा फुले यांचे एक सहकारी नारायणराव मेघाजी लोखंडे यांनी इ.स. १८८४ मध्ये 'बॉम्बे मिल हॅंडस् असोसिएशन सोसायटी' या नावाने मुंबईतील गिरणी कामगारांची संघटना स्थापन केली. भारतातील ही पहिलीच कामगार संघटना होय. लोखंडे यांच्या या कार्याला महात्मा फुले यांचा आशीर्वाद होता. तेच या कार्यामार्गील प्रेरकशक्ती होते.

(३) सन १८७६ ते १८८२ या काळात फुले पुणे नगर-पालिकेचे सदस्य होते. नगरपालिका सदस्यत्वाच्या आपल्या कार-किर्दींतही फुल्यांनी गोरगरिबांच्या हितालाच प्राधान्य दिले होते.

(४) २ मार्च, १८८८ रोजी 'ड्यूक ऑफ कॅनॉट' यांच्या सन्मानार्थ पुण्यातील एक प्रतिष्ठित नागरिक हरिरावजी चिपळूनकर यांनी दिलेल्या मेजवानीला सामान्य शेतकऱ्याच्या वेशात उपस्थित राहून येथील सामान्य शेतकरी कशा प्रकारचे जीवन जगतो, याकडे त्यांनी ड्यूकचे लक्ष वेधले.

(५) सन १८७३ मध्ये लिहिलेले आपले 'गुलामगिरी' हे पुस्तक त्यांनी गुलामगिरीविरुद्ध लढणाऱ्या अमेरिकन नागरिकांना अर्पण केले होते, हे या ठिकाणी लक्षात घेणे अगत्याचे आहे. महाराष्ट्रातील बहुजन समाजात फुल्यांनी वैचारिक जागृती घडवून आणली व त्यास कार्यप्रवण बनविले.

महाराष्ट्रातील
समाजसुधारक
या पुस्तकातून
उद्धृत...

के'सागरीय...

गेल्या काही वर्षांपासून राज्यात शिक्षक पानता परीक्षा घेतली जात आहे. ही परीक्षा प्राथमिक स्तर म्हणजे इयत्ता पहिली ते पाचवी या वर्षांसाठी अध्यापन करू इच्छिणाऱ्या शिक्षकांसाठी व उच्च प्राथमिक स्तर म्हणजे इयत्ता सहावी ते आठवीसाठी अध्यापन करू इच्छिणाऱ्या शिक्षकांसाठी अशा एकूण दोन स्तरांवर घेतली जाणार आहे.

प्राथमिक स्तरासाठी— (१) बालमानस-शास्त्र व अध्यापनशास्त्र (२) भाषा पहिली (३) भाषा दुसरी (४) गणित आणि (५) परिसर अभ्यास अशा पाच घटकांतर्गत तर-

उच्च प्राथमिक स्तरासाठी— (१) बाल-मानसशास्त्र व अध्यापनशास्त्र (२) भाषा पहिली (३) भाषा दुसरी (४) गणित व विज्ञान किंवा सामाजिक शास्त्रे या चार घटकांतर्गत विहित करण्यात आलेला पाठ्यक्रम अतिशय व्यापक व विस्तृत कक्षा असणारा आहे.

या दोन्ही स्तरांवरील अभ्यासक्रमाचा एकत्रित, साकल्याने व आगामी परीक्षेच्या दृष्टिकोनातून विचार करून प्रस्तुतच्या संदर्भाची रचना साकारली आहे. या दोन्ही परीक्षांचा व्यापक अभ्यासक्रम लक्षात घेऊन एकात्मिक व सर्व समावेशक दृष्टिकोनातून पुस्तकाची रचना एकूण आठ विभागांत उपविषयनिहाय

करण्यात आली आहे. प्रत्येक उपविषयास आपल्या परीक्षेच्या दृष्टिकोनातून असलेले महत्त्व व त्या त्या उपविषयाची व्याप्ती लक्षात घेऊन प्रत्येक विभागात संबंधित उपविषयां- तर्गत आवश्यक तितकी प्रकरणे दिली आहेत. संपूर्ण पुस्तक वस्तुनिष्ठ चार पर्यायी प्रश्नांच्या स्वरूपात असल्याने ते निश्चितच अधिक परीक्षाभिमुख बनले आहे.

आपल्या अभ्यासक्रमात बालमानस-शास्त्र व अध्यापन पद्धती यांना दिलेले महत्त्व लक्षात घेऊन या उपविषयावरही विशेषत्वाने भरपूर व सर्वसमावेशक प्रश्न दिले आहेत. साधी-सोपी के'सागरीय भाषाशैली याही संदर्भात अगत्याने जपली आहे.

हा संदर्भ साकारताना पूर्वप्रकाशित डी. एड. अभ्यासक्रम (प्रा. महाळंक), संपूर्ण शिक्षणशास्त्र (के'सागर) व इतर के'सागरीय ग्रंथांचा संदर्भ घेतला असल्याने या संदर्भाचा निर्देश येथे करणे मी अगत्याचे मानतो.

विद्यार्थी मित्रांच्या विश्वासास पात्र ठरलेला आणि आपली उपयुक्तता व विद्यार्थी-प्रियता सिद्ध करणाऱ्या के'सागरीय लेखणीतून उतरलेला हा आगळावेगळा संदर्भही विद्यार्थी-मित्रांना यशोमंदिराकडे घेऊन जाणाऱ्या वाटा उजळील, यात शंकाच नाही.

आपला,
व्ही. एस. क्षीरसागर
(K'Sagar)

॥ अनुक्रमणिका ॥

विभाग पहिला

बालमानसशास्त्र व अध्यापनशास्त्र

१. बालमानसशास्त्र व अध्यापनशास्त्र वस्तुनिष्ठ प्रश्न	११
२. महत्त्वाचे संमिश्र प्रश्न	५८
पेपर १ व पेपर २	

विभाग दुसरा

प्राथमिक शिक्षण

१. प्राथमिक शिक्षण वस्तुनिष्ठ प्रश्न	७१
--------------------------------------	----

विभाग तिसरा

परिसर अभ्यास

१. परिसर अभ्यास वस्तुनिष्ठ प्रश्न	१०७
-----------------------------------	-----

विभाग चौथा

सामान्य विज्ञान

१. विज्ञान	१२७
------------	-----

- महत्त्वाची माहिती
- काही मूलद्रव्ये व संज्ञा
- काही पदार्थाचे द्रवणांक व उत्कलनांक
- अन्नातील पोषणद्रव्ये
- वक्र गोलाकार आरशाचे दोन प्रकार
- भिंगाचे प्रकार
- काही दृष्टिदोष

हे लक्षात ठेवा!

- रसायनशास्त्र व भौतिकशास्त्र
- प्राणिशास्त्र व वनस्पतिशास्त्र
- शरीर आरोग्यशास्त्र
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न
- स्पष्टीकरणे

विभाग पाचवा

भाषिक क्षमता मराठी

१. समान अर्थाचे शब्द	१८३
२. विरुद्ध अर्थाचे शब्द	१९०

३. अनेक शब्दांबद्दल एक शब्द	१९५
४. काही महत्त्वाचे शब्द व अर्थ	२००
५. सारखे भासणारे भिन्न अर्थाचे शब्द	२०३
६. एकाच शब्दाचे अनेक अर्थ	२०७
७. काही महत्त्वाच्या म्हणी व अर्थ	२०९
८. वाक्प्रचार व अर्थ	२१३
९. आलंकारिक शब्द	२१९
१०. मराठीचा शब्दसंग्रह	२२१
११. शब्दविचार	२२३
१२. क्रियापदे	२२७
१३. वाक्यांचे रूपांतर	२३०
१४. संधी	२३४
१५. विभक्ती	२३८
१६. समास	२४०
१७. प्रयोग	२४४
१८. मराठीतील लिंगविचार	२४६
१९. मराठीतील वचनविचार	२४८
२०. विरामचिन्हे	२५०
२१. लेखनातील काही सामान्य चुका	२५१
२२. मराठी- भाषा पहिली व दुसरी	२५२

विभाग सहावा

इंग्रजी

१. Comprehension	२७३
२. Word Formation	२७६
३. Voice	२८१
४. Direct and Indirect Speech	२८५
५. Transformation of Sentences	२८९
६. Prepositions	२९५
७. Words Followed by Particular Prepositions	३००

८. Tenses	३०३
९. Clauses	३०६
१०. Synonyms	३१०
११. Antonyms	३१३
१२. Idioms and Phrases	३१७
१३. One Word Substitution	३३०
१४. Words Commonly Mis-spelt	३३७
१५. English Teaching Methods Questions	३३९
विभाग सातवा	
अंकगणित	
अंकगणिताची पायाभूत तयारी	
१. संख्या	३५३
२. बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार	३५४
३. ल.सा.वि. आणि म.सा.वि.	३५६
४. वर्ग-वर्गमूळ, घन-घनमूळ	३५७
५. अपूर्णांक	३५८
६. दशांश अपूर्णांक	३५९
७. घातांक	३६१
८. पदावली	३६२
९. सरळव्याज व चक्रवाढ व्याज	३६३
१०. शेकडेवारी	३६५
११. गुणोत्तर व प्रमाण	३६५
१२. सरासरी	३६६
१३. शेअर व दलाली	३६६
१४. विविध परिमाणे	३६८
१५. नफा-तोटा	३६९
१६. काळ - काम - वेग	३७१
१७. बैंकिंग राशींची किंमत	३७३
१८. बहुपदी	३७३
१९. समीकरणे आणि त्यांची उकल	३७५

२०. भूमितीतील मूलभूत संबोध	३७६
२१. काटकोन त्रिकोण, पायथागोरसचे प्रमेय	३७८
२२. त्रिकोणमिती	३८१
२३. क्षेत्रफल	३८३
२४. पृष्ठफल, घनफल	३८५
२५. आलेख	३८७
२६. गणित अध्यापन पद्धती वस्तुनिष्ठ प्रश्न	३९२
विभाग आठवा	
सामाजिक शास्त्रे	
१. प्राचीन व मध्ययुगीन भारताचा इतिहास ४०१	
■ हे लक्षात ठेवा!	
२. आधुनिक भारताचा इतिहास	४१४
आधुनिक भारताचा विशेषत: महाराष्ट्राचा इतिहास	
महाराष्ट्रातील समाजसुधारक	
निवडक महत्वाचे प्रश्न	
३. पृथ्वी, जगातील विभाग, हवामान, ४२८	
अक्षांश-रेखांश	
■ सूर्यमाला	
■ पृथ्वी	
■ जगाचे नैसर्गिक विभाग	
■ महत्वाच्या नोंदी	
■ हे लक्षात ठेवा!	
■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न	
४. भारत- भौगोलिक व आनुषंगिक	४४६
■ हे लक्षात ठेवा!	
■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न	
५. महाराष्ट्राचा भौगोल व महाराष्ट्रविषयक सामान्यज्ञान	४६६
■ हे लक्षात ठेवा!	
■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न	
६. भारतीय राज्यघटना	४८३

भारतीय राज्यघटना

- महत्त्वाच्या टीपा
- हे लक्षात ठेवा!
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

७. पंचायतराज ५००

- हे लक्षात ठेवा!
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

८. ग्रामीण भागातील मुलकी व ५१४

- पोलीस प्रशासन
- हे लक्षात ठेवा!
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

विभाग नववा टीईटी पेपर पहिला व पेपर दुसरा

१. TET पेपर पहिला २०२१ ५१७
(इयत्ता १ ली ते ५ वी)

२. TET पेपर दुसरा २०२१ ५३१
(इयत्ता ६ वी ते ८ वी)

३. TET पेपर पहिला २०१९ ५४७

४. TET पेपर दुसरा २०१९ ५६०

महत्त्वाचा बदल

सन २०२३ च्या पूर्वार्धात औरंगाबाद शहराचे नामांतर 'छत्रपती संभाजीनगर' असे करण्यात आले असून औरंगाबाद तालुक्याचे नामांतर छत्रपती संभाजीनगर तालुका, जिल्हाचे नामांतर छत्रपती संभाजीनगर जिल्हा तर विभागाचे नामांतर छत्रपती संभाजीनगर विभाग असे करण्यात आले आहे.

उस्मानाबाद शहराचे नामांतर 'धाराशिव' असे करण्यात आले असून उस्मानाबाद तालुका, जिल्हा व उपविभाग यांचेही नामांतर अनुक्रमे धाराशिव तालुका, धाराशिव जिल्हा व धाराशिव उपविभाग असे करण्यात आले आहे.

विद्यार्थी मित्रांनी कृपया वरील बदलांची नोंद घ्यावी. या पुस्तकात जेथे चुकून औरंगाबाद व उस्मानाबाद असे उल्लेख असतील तेथे कृपया वरीलप्रमाणे बदल करून घ्यावेत, ही विनंती.

— लेखक

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९

भारत सरकारने प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या संदर्भात उचललेले अत्यंत महत्त्वाचे पाऊल म्हणून 'बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९' या अधिनियमाचा उल्लेख करावा लागेल.

कायद्याची आवश्यकता

आधुनिक काळात शिक्षणाला प्राप्त झालेले महत्त्व लक्षात घेता शिक्षणाचा हक्क हा मूलभूत हक्क मानण्यात यावा अशी मागणी बन्याच दिवसांपासून करण्यात येत होती. या मागणीची उचित दखल घेऊन भारतीय संसदेने सन २००२ मध्ये शहाएंशीवा घटनादुरुस्ती कायदा संमत केला. या घटनादुरुस्ती कायद्यान्वये भारतीय राज्यघटनेत '२१ ए' हे नवे कलम समाविष्ट करण्यात आले. त्यातील तरतुदी-नुसार मोफत व सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण मिळणे हा आता ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील मुलांसाठी मूलभूत हक्क ठरला आहे. तथापि, राज्यघटनेत दिलेल्या शिक्षणाच्या हक्काच्या अंमलबजावणीसाठी भारत सरकारने त्यासंबंधीचा कायदा करणे गरजेचे होते. त्यानुसार भारतीय संसदेने 'बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९' संमत केला. १ एप्रिल, २०१० पासून हा अधिनियम कार्यान्वित झाला. त्यानंतर भारत सरकारने ९ एप्रिल, २०१० रोजी 'बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क नियम २०१०' राजपत्रात प्रसिद्ध केले.

महाराष्ट्र सरकारनेही वरील अधिनियमाला अनुसरून ११ ऑक्टोबर, २०११ रोजी 'महाराष्ट्र